

УДК 316.6

Копець Л. В., Гордієнко В. І.

ДІАЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК РЕАЛЬНІСТЬ КОГНІТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ

У статті досліджено поняття діалогічного простору, яке розвивається в контексті когнітивної психології спілкування. Автори розглядають когнітивну психологію спілкування як закономірний етап у розвитку соціально-психологічних досліджень, як творення та оновлення ціннісних, когнітивних та поведінкових орієнтирів діяльності для психологічної спільноти.

Ключові слова: діалогічний простір, проектування діалогічного простору, методика проектування діалогічного простору, когнітивна організація діалогічного простору, комунікативні та когнітивні алгоритми, діалогічні єдності.

Постановка та обґрунтування актуальності теми. В дослідженнях спілкування останнім часом проявляється прагнення психологів оновлювати це проблемне та понятійне поле. Когнітивна психологія спілкування є закономірним кроком руху досліджень у соціальній психології і відповідає потребі психологічної спільноти отримати не лише нові ціннісні орієнтири своєї діяльності, а й когнітивні (та поведінкові) [1].

Мета цієї статті – презентувати поняття діалогічного простору, яке розвивається в контексті когнітивної соціальної психології спілкування. В обґрунтуванні та визначенні цього поняття полягає основне завдання публікації.

Виділення невирішених аспектів проблеми. Виокремлення діалогічного простору стало можливим у результаті циклів досліджень та практичної тренінгової і консультативної роботи [2; 3; 4]. Необхідність цього поняття впливає з низки таких міркувань. Із практичного досвіду психологи знають, наскільки важко впливати на процеси зворотного зв'язку в реальному контексті, а також які, зазвичай, значні зусилля витрачаються на різні види соціально-психологічного тренінгу, основою яких є міжособовий зворотний зв'язок. Значною мірою ці труднощі, зокрема опір щодо комунікації зворотного зв'язку, зумовлені неготовністю учасників до складної інтелектуальної дії (інтелектуально комунікативна безпорадність). Поширеною помилкою в розробці та проведенні багатьох тренінгів, на наш погляд, є розгляд міжособового зворотного

зв'язку як дії, яка не потребує особливого формування, та, зокрема, детальної розробки «когнітивної карти» та «усвідомленого комунікативного алгоритму» для цього типу комунікативних дій. У буденному спілкуванні люди не надто охоче надають зворотний зв'язок і з обережністю його сприймають, хоча його необхідність є цілком очевидною, навіть для буденного мислення. Якщо особа не хоче відверто спілкуватися, ділитися своїми враженнями про спільну діяльність та своїх партнерів, вона перестає бути зрозумілою іншим. Така комунікативна особиста стратегія є непродуманою і, як правило, має негативні наслідки. Людині з такими настановами доводиться нерідко переживати емоційне напруження, стреси, нагромаджувати образи, метафорично висловлюючись, носити камінь за пазухою (спотворені уявлення про світ, про себе, про свої можливості). Якщо особа до того ж не отримує або постійно уникає можливості прийняття зворотного зв'язку, вона втрачатиме відчуття зв'язку з іншими людьми, причетності до кола живого спілкування, їй доведеться жити в незрозумілому оточенні. Поступово в когнітивних моделях світу такої особи зростатиме кількість помилок, і в деяких випадках вони можуть сягнути критичного рівня. Отже, буденний досвід кожному підказує: якщо ми не спілкуємося і не отримуємо зворотного зв'язку, наші уявлення про світ і людські стосунки не розвиваються, а багато чого в них залишається просто невідомим. Найнегативнішим наслідком такої комунікатив-

ної стратегічності стане недорозвиненість не лише соціального інтелекту, а й інтелекту взагалі.

Труднощі у досягненні взаєморозуміння в сучасному світі мають в основі неповноцінність комунікації, а вже результатом такої комунікації є дефектність інтелектуального функціонування. Окреслені чинники створюють коло взаємного посилення: порушення комунікації зумовлюють інтелектуальні порушення (хибні погляди, упереджені спрощені оцінки і переконання, непродуктивні життєві програми, дефектні стратегії життєвих рішень), а неконструктивні інтелектуальні укорінені звички перешкоджають розвитку спілкування, стабілізують його на примітивному рівні. Врешті-решт це дістає вияв у загальному незадоволенні тотальним зниженням інтелектуального рівня у суспільному просторі. Однак серйозною перешкодою до продуктивного інтелектуального опрацювання проблем є умови комунікації, які сковують і блокують інтелектуальність діючих суб'єктів, не дають їй змоги вийти на авансцену суспільної активності, організації спільної діяльності. Тож ми пропонуємо нове поняття: *діалогічного простору*. Саме він допоможе підготувати й розробити когнітивні карти спілкування, які розвивають його учасників, їхнє мислення, стосунки, спільну діяльність та використовувати ними моделі об'єктів.

Основний виклад матеріалу. Діалогічний простір – це спеціально організований процес спілкування з метою пошуку нових рішень проблем та актуалізації можливостей (для пізнання, діяльності, особистісного розвитку). В діалогічному просторі учасників називають *комунікантами*, а їхні *діалогічні інтеракції* утворюють одиниці діалогічного простору – *діалогічні єдності*. Система діалогічних єдностей утворює *діалогічний простір*. Використовують різноманітні засоби діалогічності та утворення діалогічних єдностей. У нашому розгляді таким засобом є зворотний зв'язок, тож такий діалогічний простір можна означити як діалогічний простір зворотного зв'язку (ДПЗВ). У інших діалогічних просторах, незалежно від їхнього цільового призначення, зворотний зв'язок завжди є методом утворення діалогічних інтеракцій (*діалогічних єдностей*), методом «когнітивізації» спілкування, посилення уваги до почуттів та поведінки комунікантів, методом дослідження їх цінностей, суб'єктних позицій та творення відповідних когнітивних соціальних і об'єктних репрезентацій. В орієнтованому на зворотний зв'язок діалогічному просторі діють запобіжники особистісної дезінтеграції та дезадаптації, створюються умови для автономізації та суверенності особистості. За відсутності зворотного зв'язку особистість стає набагато вразливішою до маніпуляцій її свідомістю.

Серед функцій діалогічного простору провідними є саме когнітивно стимулюючі. В діалогічному просторі вимагається внутрішня інтелектуально потужна робота всіх учасників; створюються умови для перегляду учасниками життєвих програм, реконструкції свого Я. В діалогічному просторі детермінується та підтримується діяльність переживання, тобто внутрішня інтелектуально-вольова робота з відновлення душевної рівноваги, втраченої осмисленості існування («творення смислу»), яка є необхідною для подолання особистістю кризових ситуацій. Тож можна дійти висновку, що зворотний зв'язок є мисленнево активуючим процесом і посилює інтелектуальні можливості комунікантів.

Таким чином, реальний зворотний зв'язок здійснюється (і має здійснюватися) в силу життєвої когнітивної необхідності: дослідження світу діяльності та людських стосунків та формування про них адекватних уявлень. Спілкуючись, люди під імперативом цієї необхідності постійно повідомляють один одному щось із важливих вражень, вчать один одного, як діяти і жити, дають мудрі поради, підбадьорюють, заспокоюють, інформують. Саме такі реальні (взаємоорієнтовані) комунікації (в тому числі зворотного зв'язку), які спрямовані на створення когнітивної моделі взаємодії, її оновлення, ускладнення та функціональну повноту, ми пропонуємо називати **діалогічним простором спілкування**. Повідомлення зворотного зв'язку утворюють реальний, спонтанно зумовлений діалогічний простір спілкування групи (особи, діади, колективу, організації). Кожна соціальна група, перебуваючи у власному соціально-психологічному просторі, під його безпосереднім впливом, формує і відповідний *власний діалогічний простір*.

Відтак зрозуміло, що спілкування пронизане лініями зворотного зв'язку, які утворюють через діалогічні єдності діалогічні простори, однак виникає питання про те, наскільки такі повідомлення змістовні, яка їхня регулятивна місія, чи є це конструктивні повідомлення, чи не несуть вони руйнівний вплив, якою мірою дійсно сприяють розвитку *когнітивних моделей* реальності (об'єктних, особистих, групових, суспільних). З буденного досвіду відомо, що повідомлення в реальному діалогічному просторі хвилюють, зацікавлюють, впливають на думки та переживання, вчинки членів групи. Частина з цих повідомлень, які можуть бути надзвичайно цінними, залишається поза увагою: учасники спілкування не звертають на них жодної уваги, ігнорують. Тож для функціонування та розвитку групи потрібні комунікації *конструктивного* зворотного зв'язку. Проектування та проведення активного групового зворотного зв'язку у реальній групі відповідно визначеними алгоритмами комуніка-

тивних дій ми називаємо *когнітивною організацією діалогічного простору*.

Ідея проектування діалогічного простору повною мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку психологічної науки, завдяки дії яких останніми роками дедалі активніше використовують поняття соціально-психологічного простору [5; 6; 7]. Поняття «простір» психологи сприймають як більш доречно щодо кола певних групових реалій, тож у дослідженнях нині часто використовують поняття «психологічний» та «соціально-психологічний простір» [8]. Поняття діалогічного простору є достатньо новим і поки що не дістало широкого застосування в наукових розвідках, хоча діалогічний підхід продовжує розвиватися [9; 10; 11; 12; 13]. Певні практичні напрацювання останніх років, де подекуди використовують поняття діалогічного простору, стосуються діалогічних дидактичних підходів [12]. Згідно з сучасними теоріями розвитку в процесі соціалізації дорослі люди теж потребують психологічної та педагогічної підтримки, орієнтованої на процеси самовизначення та орієнтації, пошук свого способу життєдіяльності, визначення та розвитку базових настанов до світу та інших людей, власної системи принципів, підтримки прагнення особистості змінити світ відповідно до своїх уявлень. Таку підтримку члени соціальних груп знаходять у діалогічних просторах. Завдання практиків полягає в тому, щоб розробляти підходи, які стимулюють активність у діалогічному груповому просторі та конструктивно спрямовувати цю активність і забезпечити когнітивну продуктивність взаємних зусиль. Цього можна досягти, проектуючи діалогічний простір. Саме в діалогічних просторах спільнот можна створити умови для такого типу когнітивно наповненої взаємодії, що його дослідники визначають як «світотворчу активність» суб'єкта [1], для якої, на наш погляд, у сучасному суспільстві є значні реальні перешкоди за декларативного характеру її загальної підтримки.

Діалогічний простір – це цілеспрямовано спроектована (або спонтанно детермінована груповою активністю) комунікативна ситуація, в якій відбувається актуалізація зворотного зв'язку (інформування, оцінювання, вичитування, розгадування, тлумачення, врахування, опрацювання). В діалогічних просторах спілкування закономірно «когнітивізується». Діалогічні простори можуть бути спонтанно зумовленими або цілеспрямовано організованими. Їх функціонування може бути результативним (забезпечити практично доцільну когнітивну основу діяльності), безсенсовним (не викликати жодних змін, стабілізувати безвихідність) або руйнівним (зруйнувати наявну когнітивну основу і не надати орієнтирів для нової). Можна віднести понят-

тя діалогічного простору до категорії одного з видів соціально-психологічного простору [5; 6; 7; 8]. Дослідники трактують наразі по-різному соціально-психологічний простір, зокрема характеризують його як соціальну діяльність членів групи, взаємовідносини і взаємодію між ними, їхні наміри, позиції і цілі, взаємозв'язки і взаємозалежності, як об'єктивну форму суб'єктивного сприйняття, представленого системою певних оцінок, уявлень, образів [8, с. 25–26]. При цьому визначають, що «соціально-психологічний простір опосередкований предметним фізичним середовищем, матеріалізованим простором групи, її системними властивостями (цілісність, структурність, однорідність тощо) [8, с. 25–26]. Тож логічно, з нашої точки зору, вважати, що діалогічний простір є частиною соціально-психологічного простору, одним із способів презентації у визначеному типі комунікативних ситуацій усієї системи групових процесів. Діалогічний простір – це загальний емоційно та когнітивно наповнений психологічний простір, в якому створюються та фіксуються умови для розгортання полісуб'єктної взаємодії (через діалогічні інтеракції) та умови для розвитку різноманітних когнітивних моделей, функціонально призначених для групової взаємодії і спільної діяльності.

Діалогічний простір – не просто «теоретичний концепт», це реальне групове утворення. Комунікація в діалогічному просторі дає можливість висловити власні враження, оцінки, критику, і, як правило, надзвичайно хвилює учасників таких діалогічних ініціацій. Зміст діалогічного простору та його характеристики зумовлені системними чинниками, тож повною мірою презентують життєдіяльність групи. Існування діалогічного простору не завжди яскраво визначено в груповому контексті, відкрито продемонстровано групою та усвідомлюється нею як реальність. Іноді діалогічний простір має характер психологічного просвітління (своєрідного проблеску світла) в життєдіяльності групи. Моменти актуалізації діалогічного простору цілком можуть залишатися поза увагою членів групи, або ставати рідкісними пам'ятними моментами життєдіяльності. Однак можна стверджувати: **закон групового розвитку полягає в тому, що на проблемні ситуації, ситуації невизначеності та непорозуміння група завжди відкриває діалогічний простір, в якому намагається здобути необхідну когнітивну модель, більш диференційоване самосприйняття, самоструктурування, забезпечити подальший рух до цілісності.** Діалоговий простір є, відповідно до засад когнітивної психології спілкування, саме такою інтелектуально насиченою формою спілкування для вирішення соціальних проблем, в якій досягається розвиток

«міжсуб'єктного розуміння» людей, що мають різні погляди («перспективи») на розвиток ситуації [1, с. 140–164].

У практичній діяльності виникає необхідність свідомого скерування групи на посилення діалогічності і створення умов для цього, на переживання своєрідних «моментів істини» щодо власного існування. Відповідно ми розробили *методику проектування діалогічного простору* – це проектування моделі спілкування та її реалізація на основі попереднього визначення (проектування) *когнітивного підґрунтя спілкування* з метою розвитку соціальної групи та її діяльності. Методика діалогічного простору є варіантом соціально-психологічних мислетворчих технологій, що ґрунтуються, як показує у своїх працях В. П. Казміренко, на принципі формування *множинності форм знання* [1]. Мета проектування та організації діалогічного простору, як і інших мислетворчих технологій, як характеризує їх дослідник, полягає у розвитку колективного мислення і вирішення комплексних проблем в організаціях, у персональному особистісному вимірі, та й у суспільстві загалом [1]. На нашу думку, в діалогічному просторі (завдяки саме зворотному зв'язку) спілкування виступає інструментом розв'язання складних когнітивних суперечностей, утворення множинного знання, інструментом творення мисленнєвих процесів та продуктів. В діалогічному просторі, на наш погляд, презентується чи не вся різноманітна феноменологія когнітивної психології спілкування «як психології спільного пізнання, розкриття і формування значень, смислів і формування множинних знань» [1, с. 140].

Функція діалогічного простору полягає у вдосконаленні та ускладненні концепції групового життя та різних його аспектів. Діалогічні простори можуть спрямовуватися на розробку **когнітивних моделей** (людей, спільнот, соціальних об'єктів, явищ, відносин, культурні та історичні події, ідеї, уявлення, ідеали), *на їх оновлення, перегляд, переоцінку, ротацію, руйнацію, відсів або стабілізацію, довершення, структурування*. Для характеристики діалогічного простору можна використовувати такі параметри: *змістовність, реалістичність, цілісність, структурність, щільність, внутрішня динамічність, стійкість до зовнішніх впливів, відкритість та проникність меж*. З погляду оцінки входження окремого суб'єкта в діалогічний простір можна використовувати обґрунтовані в дослідженнях критерії психологічної дистанції особистості до її соціального оточення: *надійність, приязнь, єдність, повага, прийняття, взаємна відповідальність, залежність та контроль, взаємні зобов'язання, взаємний інтерес, зацікавленість у взаємодії з партнерами, допо-*

мога у справах, непередбачуваність об'єкта, формальність та вимушеність контактів [5]. Усі ці критерії інтегруються в оцінку психологічної дистанції і є значущими «координатними осями» соціально-психологічного простору суб'єкта, на думку дослідників цього концепту [5]. Відповідно до напрацювань дослідників [5], на наш погляд, можна вважати психологічну дистанцію інтегрованим виміром особистісного становища в окремому діалогічному просторі. Можливість спонтанної участі в діалогічному просторі визначається метанастановами особистості, до яких належать *довіра і недовіра* (як вияв психологічної дистанції). В цих метанастанах виявляється спрямованість особи на збереження чи зміну наявного соціально-психологічного простору (і діалогічного простору зокрема); вони є виявом ставлення суб'єкта до світу, соціальної дійсності, виявом позиції в системі цінностей і норм суспільства. Тож у діалогічному конкретному просторі практичний психолог працюватиме з базовими особистісними настановами такого масштабного плану, і його мета – створення когнітивного та інформаційного поля для такого опрацювання.

Завершуючи розгляд змісту поняття діалогічного простору, підкреслимо таке. Зворотний зв'язок є як особистою, так і груповою необхідністю, тож діалогічний простір функціонує як система групових дзеркал (взаємопроектіваних когнітивних карт). У ньому створюються умови для розуміння людьми цілей та процесів групової діяльності, для взаєморозуміння, довіри і насаги. В діалогічному просторі забезпечується психологічна підтримка, можливість повірити в себе, підвищити свою значущість, сприйняти та скорегувати свою поведінку, удосконалити себе, стати кращим. У груповому контексті – це збагачення спілкування та створення умов для розвитку ефективного спілкування і діяльності. Зворотний зв'язок сприяє самопізнанню та пізнанню людей, стимулює їхнє творче мислення, допомагає комфортному спілкуванню, збагачує їх різноманіттям психологічного колізійного досвіду.

У діалогічному просторі забезпечується не просто рух інформації, а інтенсифікація уваги до учасників, до групової діяльності, взаємодображення, корекція звичних стосунків, формується та підтримується атмосфера доброзичливості та концентрації учасників один на одному. Тож у цьому полягає та підтверджується одна із засад когнітивної психології спілкування: «З якого б боку ми не підходили до опису чи пояснення природи людини, її устремлінь і діянь, однак завжди повертатимемося до визначальних засад: людина, звісно, істота розумна, але, крім того, вона наділена жагою пізнання і перетво-

рення, а ще, що дуже важливо, це істота, яка розмовляє в діалогічному спілкуванні» [1, с. 140].

Група без діалогічного конструктивного простору не має перспектив, та й таких груп, у яких не функціонує принаймні спонтанний діалогічний простір, не існує. Мова лише йде про такі характеристики, як його функціональний чи рольовий характер, ритуалізованість чи її відсутність, конфліктність чи конструктивність, суверенність чи залежність тощо. Реальні спонтанні діалогічні простори функціонують у сімейних, соціальних та професійних ситуаціях, є складовою частиною життя будь-яких спільнот, їх проривом у сферу більш складних, повноцінних когнітивних моделей соціального та об'єктного світу.

Ефекти діалогічного простору – особливі психологічні механізми, які допомагають адаптуватися до спілкування або порушують адаптацію. Низка таких ефектів вже відома дослідникам [2; 3; 4], однак психологи-практики можуть зробити свій внесок у процес їхнього подальшого вивчення.

Цільова спрямованість діалогічного простору може стосуватися переконань, мотивів, програм поведінки, прийняття рішень. У діалогічному просторі розвиваються емоційні стосунки членів групи, здійснюється емоційне стимулювання, розрядка напруженості, досягається психологічний комфорт, полегшується контроль емоцій, формуються соціально значущі настанови. Важливо також пам'ятати, що існують різні цільові діалогічні простори: *соціально орієнтований* (неформальний, комунікаційний), в якому створюються умови для позитивного емоційного комфортного спілкування, та *діяльнісно орієнтований*, який надає умови для спільної творчої діяльності. Завдяки утворенню *екзистенційного діалогічного простору* досягається взаємна конгруентність членів групи, глибоке взаєморозуміння, повага, симпатія, вдячність, усі процеси доповнюються емпатійністю.

Діалогічні простори можуть бути спрямовані на контролюючий зворотний зв'язок, позиційний зворотний зв'язок, на вертикальні виміри групової структури (зворотний зв'язок за становищем) та горизонтальні виміри (на внутрішні групові процеси). Діалогічний простір може спрямовуватися назовні (зовнішній зворотний зв'язок). Можна задавати жорсткий зворотний зв'язок, пропорційно визначений, спрямований на формальну та неформальну систему стосунків або пропорційно структурований. Діалогічний простір може використовувати селективний (вибірковий) зворотний зв'язок, такий, що стабілізує або революційно руйнує групові утворення. Можна планувати потужний зворотний зв'язок (насичена змістом, регулятивно потужна

інформація). В діалогічному просторі може використовуватися інформація циркулююча або замкнена у контурі, сигнальна або керуюча.

Висновки

1. Діалогічний простір – це сукупність комунікативних технологій когнітивного призначення, спрямованих на розвиток процесів сприйняття, мислення, пізнання, пояснення та розуміння через використання та побудову повноцінної змістовної моделі спілкування (її теоретичних концептів та конструктів).
2. При проектуванні діалогічного простору надаються можливості до розвитку когнітивного оволодіння дійсності через створення та розвиток когнітивних карт (схематичних описів фрагментів світу в контексті певної проблемної ситуації, з відображенням причинно-наслідкових зв'язків в певному фрагменті реальності, в проблемному контексті), які лежать в основі суб'єктивних соціальних та діяльнісних орієнтацій, утворюють когнітивну систему суб'єкта і залежну від неї «картину світу» (як систему когнітивних моделей). Наступним значущим ефектом діалогічного простору є розвиток самої когнітивної системи суб'єкта, яка детермінує розпізнання та аналіз інформації, прийняття рішень, збереження, розуміння та продукування нових знань (в першу чергу щодо соціально-психологічної реальності, однак це лише залежить від об'єктного фокусування діалогічного простору).
3. Діалогічний простір сприяє формуванню ефективних узагальнених стратегій (масштабних когнітивних схем) та процесу поширення соціальних інновацій (від спільноти до спільноти та суспільства в цілому).
4. У діалогічному просторі відбувається поетапна когнітивна самокорекція через ідентифікацію неадекватних переконань, негативних суджень та ідей, їх визначення, перегляд та закріплення реальних ефективних настанов і поглядів, розвивається здатність розуміння соціального світу. Розробляється варіантність та альтернативність соціальних стратегій, що сприяє також зменшенню стресу та емоційних кризових реакцій, у цілому гармонізації емоційних станів.
5. У діалогічному просторі створена комунікативна ситуація ставить перед комунікантами необхідність вирішення низки комунікативних задач. У них є елементи гри, драматизації, змагання, їх рішення відбувається через спільно орієнтовану творчу діяльність. Діяльність у діалогічних єдностях у просторі спрямована на когнітивні потреби учасників:

у відображенні та пізнанні дійсності (предметної, соціальної), в діяльнісному подоланні рамок буденності (комунікація має елементи небуденного, особливого, у певному сенсі урочистого святкового спілкування), у підтримці (когнітивному відновленні, гармонізації внутрішнього світу). Актуалізуються процеси самопізнання, оскільки рефлексивні комунікації сприяють опрацюванню буттєвих питань та цінностей (добро і зло, відповідальність та обов'язок, співчуття, справедливість) і розгортається когнітивне оволодіння ними.

Практичні рекомендації. Транслявання цінностей у діалогічному просторі відбувається опосередковано (через комунікації, в яких ціннісні регулятори не виступають на першому плані, однак когнітивно ускладнюються та впорядковуються). На першому плані в комунікативних задачах діалогічного простору: орієнтація в міжособистих стосунках, аналіз ситуацій, розгляд та примірювання соціальних ролей. Результуючими ефектами діалогічного простору є узагальнений образ розв'язання орієнтаційних завдань у різних ситуаціях взаємодії, усвідомлення цінностей та цілей, аналіз ситуації, когнітивний набір альтернатив та прогнозів (наслідків), розбудова Я у власній свідомості, когнітивна та комунікативна мобілізація учасників.

Когнітивна та комунікативна мобілізація в діалогічному просторі відбувається через такі аспекти задіяних технологічних когнітивно-комунікативних алгоритмів:

- мисленне та практичне вирішення комунікативних задач (моделі, варіанти);
- переживання комунікативної пригоди і зацікавленості (святковість ситуації, позабуден-

ність), переживання участі, емоційної піднесеності, можливості як успіху, так і поразки (когнітивні дисонанси, консонанси як мотивоконструктивні алгоритми);

- зняття тривоги та сумнівів (через визначення комунікативного алгоритму).

Дії в діалогічному просторі залежать від рівня аналізу та рефлексії учасниками свого соціального досвіду, своєї поведінки. Цим визначається необхідність педагогічного впливу та стимулювання учасників. Через це діють і певні обмеження: без спеціального педагогічного впливу, без когнітивного опрацювання (когнітивної технологічності) розвиваючий потенціал діалогічного простору не буде реалізований.

Перспективи подальшого дослідження. Розгортання когнітивних засобів у побудові діалогових психологічних практик у сучасному суспільстві є актуальним напрямом діяльності практичних психологів та інших фахівців. Основна мета цих практик – відновлення суб'єктності як характеристики соціальної поведінки та повноцінності когнітивних карт, які використовуються особою та групою в їхній діяльності. Діалогічні практики розглядають як спосіб трансформації сучасного суспільства та подолання його негативів. У цьому руслі сучасних тенденцій психологічної науки створено методику діалогічного простору як спосіб формування мислетворчої та світотворчої активності групи та особистості. Такі когнітивно орієнтовані практики можуть за достатньої уваги до них та широкого використання сприяти покращенню суспільного клімату, в якому стимулюється інтелектуальний розвиток членів суспільства.

Література

1. Казміренко В. П. Засади когнітивної психології спілкування / В. П. Казміренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2009. – Т. 23. – С. 140–164.
2. Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування / В. І. Гордієнко // Наукові записки НАУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. – 2009. – Т. 97. – С. 55–60.
3. Коpecь Л. В. Зворотній зв'язок в процесах спілкування: оновлення підходів та методів дослідження / Л. В. Коpecь, В. І. Гордієнко // Наукові записки НАУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. – 2008. – Т. 84. – С. 49–54.
4. Коpecь Л. В. Стратегії міжособового зворотного зв'язку: результати дослідження / Л. В. Коpecь, В. І. Гордієнко // Наукові записки НАУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. – 2009. – Т. 97. – С. 50–54.
5. Журавлев А. Л. Социально-психологическое пространство самопределяющегося субъекта: понимание, характеристики, виды / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 2 (11). – С. 7–13.
6. Забродин Ю. М. Социальное пространство в исследованиях личности / Ю. М. Забродин // Социально-психологические аспекты адаптации и защищенности личности: материалы международного научного семинара. – Воронеж : ВГУ, 2005. – С. 15–18.
7. Забродин Ю. М. Психологический анализ структуры отношений и динамики личности в социально-психологическом пространстве / Ю. М. Забродин // Поликультурное пространство образования: материалы международной научно-практической конференции / отв. ред. О. Я. Емельянова. – Воронеж : Изд-во «Новый взгляд», 2005. – С. 20–29.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Социальная психология : підручник : у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – Кн. 1 : Социальная психология личности і спілкування. – 576 с.
9. Казміренко В. П. Формування діалогу як соціально-психологічна основа розвитку інтеграційних процесів у суспільстві: подолання кризи конфронтації / В. П. Казміренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2008. – С. 173–185.

10. Хараш А. У. «Другой» и его функции в развитии «Я» / А. У. Хараш // Общение и развитие психики / под ред. А. А. Бодалева. – М. : Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1986. – С. 31–46.
11. Дьяконов Г. В. Психология диалога: теоретико-методологическое исследование / Г. В. Дьяконов. – Кировоград : РВЦ КГПУ им. В. Винниченко, 2006. – 693 с.
12. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии : наука о душе / Т. А. Флоренская. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛА-ДОС, 2001. – 208 с.
13. Гордієнко В. І. Проблема діалогу в умовах реалій «психологічного суспільства» / В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. – 2008. – Т. 84. – С. 38–45.

L. Kopets, V. Gordienko

THE DIALOGUE SPACE AS REALITY OF COGNITIVE PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION

The article presents a concept of dialogue space, which is developed in the context of cognitive psychology of communication. Authors view on a cognitive psychology of communication in accordance with the laws of development of social psychological researches, as creating and renewal of value, cognitive and behavior alignments of activity for psychological community.

Keywords: dialogue space, designing of dialogue space, methodology of designing of dialogue space, cognitive organization of dialogue space, cognitive algorithm, algorithms of communication, dialogue communities.

Матеріал надійшов 20 липня 2011 р.

УДК. 316.624.3

Боднар А. Я., Макаренко Н. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальним питанням запобігання проявам девіантної поведінки, а саме делінквентної (антисуспільної, протиправної), в умовах військової служби.

Ключові слова: військова служба, запобігання проявам девіантної поведінки, різноманітні прояви девіантної поведінки.

Постановка проблеми. Формування і функціонування Збройних Сил України, створених 6 грудня 1991 року, передбачає всебічне соціально-психологічне забезпечення цього процесу. Головною фігурою в армії як у соціальному інституті є особистість військовослужбовця, задіяного у структурі військових формувань і відповідної системи соціальних відносин.

У процесі реформування української армії, поширення демократичних начал її функціонування соціально-психологічний аспект набуває дедалі більшого значення. Останній об'єктивно пов'язаний із підвищенням вимогливості до осо-

бистості військовослужбовця, його соціальних якостей і соціальної поведінки. Це зумовлено, з одного боку, ускладненням всіх ланцюгів армійської системи, а з іншого – поширенням кордонів свободи і особистої відповідальності військовослужбовців за виконання ними службових обов'язків.

Специфічно екстремальні обставини військової служби висувають жорсткі вимоги до особистих якостей військовослужбовців, специфіка ратної праці, з одного боку, утримує у собі передумови формування соціальної відповідальної поведінки особистості, а з іншого – вимагає при-